

Козинець О. Г.,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівського національного технологічного університету

Півень Б. О.,
студент юридичного факультету
Чернігівського національного технологічного університету

ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ В ІСТОРИЧНОМУ ТА СУЧАСНОМУ АСПЕКТІ

POLITICAL AND LEGAL VIEWS NIKKOLO MAKIAVELLI IN THE HISTORICAL AND MODERN ASPECTS

У статті проаналізовано основні погляди Н. Макиавеллі щодо співвідношення релігії та світської влади, моральності та політичної діяльності. Розкрито поняття «макиавеллізм». Проведено порівняння з сучасним прагматизмом. Досліджено поняття держави, форм державного правління, правове становище верств суспільства та правлячих класів. Визначено роль церкви та релігії за часів Н. Макиавеллі та сучасному світі. Порушується проблема відповідальності політичних лідерів за недотримання своїх політичних програм.

Ключові слова: макиавеллізм, держава, форма державного правління, релігія, політика, мораль.

В статье проанализированы основные взгляды Н. Макиавелли о соотношении религии и светской власти, нравственности и политической деятельности. Раскрыто понятие «макиавеллизм». Проведено сравнение с современным прагматизмом. Исследовано понятие государства, форм государственного правления, правовое положение сословий общества и правящих классов. Определена роль церкви и религии во времена Н. Макиавелли и в современном мире. Затрагивается проблема ответственности политических лидеров за несоблюдение своих политических программ.

Ключевые слова: макиавеллизм, государство, форма государственного правления, религия, политика, мораль.

The article analyzes N. Machiavelli's main views on the relation between religion and secular power, morality and political activity. The concept of «Machiavellianism» is revealed. A comparison with contemporary pragmatism has been made. The concept of the state, forms of government, and the legal status of society and ruling classes is explored. The role of church and religion in the times of N. Machiavelli and the modern world is determined. The problem of responsibility for non-compliance with political programs is violated.

Key words: machiavellism, state, form of government, religion, politics, morality.

Постановка проблеми. Творча спадщина Нікколо Макиавеллі (1469-1527 рр.) є надзвичайно важливою для сучасних умов державотворення у світі та Україні. Навіть після спливу п'ятисот років можна говорити про цінність і необхідність аналізу досліджень Н. Макиавеллі, погляди якого є дуже вагомими політичними та правовими знаннями, що використовувались і будуть використовуватися після смерті мислителя.

Метою статті є висвітлення правових та політичних поглядів Н. Макиавеллі в історичному та сучасному аспекті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню даної історичної постаті присвячена значна кількість праць науковців та вчених.

М. Юсім бачить Н. Макиавеллі одним із найбільш характерних типажів італійського Відродження, засновником сучасної політичної науки, творцем «макиавеллізму», що до сьогодні використовується в політичній термінології та практиці, у нього багато інших іпостасей – і усі вони отримували й отримують абсолютно протилежні оцінки, що особливо помітно сьогодні в епоху соціальних й інших зрушень, які зараз переживає світ [1, с. 513-514].

Дуже доречно зазначає В.Г. Ціватий, що Н. Макиавеллі є актуальним портретом сильної та неординар-

ної особистості, яка через віки дивує своєю мудрістю і здатністю ефективно управляти державою, особою, яка наділена мудрістю, щоб звести суспільство і різні політичні підходи й думки в ньому до належного компромісу [2, с. 251].

Шанувалася творчість Макиавеллі й у мислителів Нового часу, а саме Б. Спіноза, Ж.Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є.

Класик німецької філософії Г.В.Ф. Гегель не тільки цінував творчість Н. Макиавеллі, а й розумів та всіляко підтримував насильницький спосіб об'єднання держави, який пропонував Н. Макиавеллі.

Виклад основного матеріалу. Популярність поглядів Н. Макиавеллі зазвичай пов'язують із відомою на сьогодні у всьому світі працею «Государ» («Державець») 1513 р., що зацікавила Джуліо де Медичі, який в 1520 р. всіляко сприяв написанню історії Флоренції. Праця «Государ» була надрукована вже після смерті Макиавеллі в 1532 р. На сьогодні у світі є низка відомих творів даного автора, які набувають із кожним днем більшого поширення. Жаданими є як оригінали праць, так і видання з перекладом й коментарями, роз'ясненнями сучасних авторів.

Насамперед, Н. Макиавеллі висвячував образ політичного діяча, здатного цілеспрямовано й ефективно

діяти, що поєднує риси хоробрості, лицемірства, хитрості, здатності до об'єднання й завоювання прихильності та довіри. Навіть після спливу п'ятисот років від смерті Макіавеллі, висвітлений ним образ політичного й державного діяча відповідає сучасності й може бути пристосований до типового образу політика XXI ст.

З огляду на це йдеться не лише про здатність до отримання влади, а й належне розпорядження й утримання її в руках правителя. Насамперед, це людина, наділена мудрістю й здатністю досягати компромісу. Ідеальний правитель має дотримуватися у своїй діяльності золоті середини й не переходити дозволені межі. Тобто, страх має бути поруч із милосердям, щедрість бути помірною, а чесність та моральність поєднуватися з хитрістю та лицемірством. Діяльність правителя має бути винятково в державних інтересах, а не у власних.

Проте чи може одна постать державного та політичного діяча поєднати в собі всі перелічені риси та якості – Макіавеллі не давав чіткої відповіді. Зі свого боку вже протягом п'ятисот років відповідь шукають у наукових дискусіях, статтях, есе, дисертаціях різні науковці та вчені, де й на теперішній момент залишається велике поле для обговорення. Погоджуємось з думкою В.Г. Ціватого, що потенціал науково-теоретичного використання творчої спадщини великого флорентійця Н. Макіавеллі на сьогодні далеко не вичерпаний і потребує свого подальшого вивчення та апробації в практичній діяльності [2, с. 252].

У своїй діяльності Н. Макіавеллі відмовлявся від теологічних уявлень про державу, право, політику, відокремлював світське від духовного, та політику від моралі. Але, одним із компонентів здатним до об'єднання суспільства, вважав все ж таки єдину релігію. Водночас Макіавеллі розумів важливість релігії, як допоміжного чинника в побудові єдиної державності, коли церква підтримує правлячі кола, так і негативний чинник, що може перешкоджати державній та політичній діяльності, у разі не підтримання церквою правлячих. Макіавеллі зазначав: «там, де немає страху перед Богом, неминучим є те, що царство або гине, або страх перед володарем компенсує в ньому брак релігії» [3, с. 241], тобто він розумів силу церковної влади та її здатність координувати поведінку підданих.

У сучасному державотворенні даний напрям знаходить вияв у тому, що релігія в більшості держав відокремлена від світської влади, а також не визначена офіційна релігія. Прикладом держав, в яких закріплена офіційна релігія є Аргентина, Ватикан, Домініканська Республіка, Коста-Ріка, Ліхтенштейн, Мальта, Монако Сальвадор, Данія, Ісландія, Норвегія та інші.

Щодо України, то в ч. 1 ст. 35 Конституції України зазначається, що кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Також ч. 3 ст. 35 визначено, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова [4].

Отже, положення основного закону закріплюють право кожного на вибір релігії, сповідання або не сповідання якоїсь релігії, право на релігійні ритуали чи культу, а також окрема роль держави та церкви, релігійних організацій.

Щодо самої держави Н. Макіавеллі визначав її як політичний стан суспільства з відносинами правлячих і підданих, наявністю організованої влади, юстиції, встановлення законів [1, с. 52]. Важко не погодитися з даним визначенням п'ятсот річної давнини, що й сьогодні відповідає загальноприйнятому розумінню держави.

Сутність держави, за поглядами флорентійця, є забезпечення безпеки й миру підданам, як у внутрішніх відносинах (захист власності, охорона прав, свобод та інтересів громадян), так і в зовнішніх (незалежність держави, військова могутність та інше).

Негативне ставлення було до феодалів, що перешкоджали єдності держави, добробуту громадян. Н. Макіавеллі називав їх «честолюбними дармоїдами, які живуть коштом доходів від своїх володінь». У сучасних умовах державотворення можна виділити олігархів, які здійснюють аналогічний негативний вплив на державу й громадян (*платників податків – О.К., Б.П.*). Такі представники населення засуджувалися Н. Макіавеллі, адже вони здійснювали/здійснюють свою діяльність лише для власних інтересів, не дбаючи, а навіть зашкоджуючи за такої умови інтересам держави загалом та громадян зокрема [5, с. 82].

Бачення способу здійснення політичної діяльності Н. Макіавеллі називають «макіавеллізм». «Макіавеллізм» передбачає досягнення політичної мети з використанням та виправданням будь-яких політичних засобів та методів. Водночас засобами та методами політичної боротьби мають бути не лише сила, а її поєднання з хитрістю, розсудливістю, розрахунком [5, с. 85].

Про моральність Н. Макіавеллі зазначав: «не гріх володареві, заради збереження держави піти проти свого слова», але відкидаючи водночас культ цинізму та насильства. Також можна погодитися й з такою думкою: «якби всі люди були чесними, подібну пораду можна було б вважати аморальною, але оскільки люди часто не вирізняються чесністю і піддані стосовно правителів не вельми переймаються виконанням своїх обіцянок, то й правитель, стосовно них, може бути не дуже точним» [3, с. 229-230].

Тобто, малося на увазі, що для збереження влади, здатності до об'єднання держави правитель може здійснювати свою діяльність іншим шляхом, ніж було обіцяно людям, адже це виправдовувало мету – побудову єдиної, незалежної та могутньої держави.

Порівнюючи дані вислови з сучасністю, можна говорити, що глава держави може відступити від своєї політичної програми, що була складена до його вибору громадянами, але виключно в інтересах та на користь держави та суспільства. Проте, на практиці сучасні політичні діячі, після отримання влади майже завжди не дотримуються своїх політичних програм та передвиборчих обіцянок.

На нашу думку, застосування такої усталеної практики як недотримання політичної програми є відсутність будь-якої відповідальності перед державою чи народом. Водночас значення політичних програм поступово нівелюється, вони перестають бути схемами розвитку й наповнюються великою кількістю порожніх фраз.

Говорячи про «макіавеллізм» варто пам'ятати, що така політична діяльність навіть виправдана метою, має здійснюватися в обмежених рамках. Для сучасності таке обмеження звісно є закони та інші правові акти. В Україні обмежувачем політичної та державної діяльності є Конституція України, але можливість внесення змін не завжди має позитивний вплив для держави й громадян у здійснюваній політичній та державній діяльності.

У загальнопоширених та визнаних усім цивілізованим світом демократичних засадах державотворення, можна говори що «макіавеллізм» варто зіставляти з політичним прагматизмом. Погоджуємось з думкою О.М. Чижова, що в сучасності варто розрізняти макіавеллізм у справжньому вигляді – як принцип прагматичної політичної діяльності, та викривленому – як принцип перманентної безпринципної та жорстокої політичної боротьби за «владу заради влади» [5, с. 86]. Але, політичним прагматизмом є лише такі цілі політичних діячів, що є виправданими насамперед усіма необхідними ресурсами (інтелектуальними, довірою населення, інтересами які представляються та інше).

Приділяв мислитель увагу й громадянам, які за його переконанням мають підтримувати правителя у його прагненні до об'єднання й незалежності держави. Позитивними проявами є патріотизм, слідування інтересам та потребам держави. Негативними є те, що громадяни, переймаються власними потребами та є байдужими до державно-владних справ. Така байдужість може бути використана як неможливість військового захисту з боку громадян, від зовнішніх агресорів та ворогів.

Патріотизм має прямий зв'язок із військом, адже Н. Макіавеллі обгрунтовано критикував наймане військо й союзників. Наймане військо, на думку Н. Макіавеллі, не може повноцінно реалізувати цілі й засоби військової справи, адже така група людей переймаються лише грошовим питанням їхньої діяльності, а не забезпеченням державної підтримки. Союзники також є ненадійним військовим гарантом, адже їх діяльність у військовій сфері буде переслідувати інтереси власних держав, й це є потужним важелем впливу на них із боку потенційних ворогів, агресорів певної держави [6, с. 128-129].

Тобто, дійсною військовою підтримкою для держави є винятково власне військо, що є більш надійним та ефективним джерелом військової справи.

Національна армія, за поглядами Н. Макіавеллі, є складником процесу об'єднання та єдності суспільства в державі. Також такими складниками є згадувана вже єдина релігія, оскільки вона впроваджує загальні вірування, звичаї, традиції, поширення моральності. Позитивний вплив також справ-

ляє загальність дотримання в суспільстві законів, а також спільна та єдина мова [7, с. 252].

На нашу думку, увага у поглядах Н. Макіавеллі щодо питань суспільства є виправданою, оскільки окрім об'єднання держави, правитель має забезпечити сталість та стабільність функціонування як самої держави, так і влади правлячих. Правитель має забезпечити панування в суспільстві політичної свідомості й цінування загальнодержавних цінностей тощо. Водночас правитель може вдаватися й до примусу, авторитаризму, покарань, якщо суспільство не підпорядковується пануванню згаданих громадських основ.

Саме від стану суспільства та правителів залежить форма державного правління, які мислитель поділяв на правильні (монархія, аристократія, демократія), в яких метою є загальне благо, та неправильні (тиранія, олігархія, охлократія), в яких метою є власна користь правителя. Тобто, держава за Н. Макіавеллі не була статичним явищем, а навпаки вона була змінна, динамічна і залежала від сил, які борються за владу. Тому він зазначав: «боротьба народу та аристократії – джерело руху і розвитку держави, зміни її форм» [8, с. 151].

Впливали на форму держави й такі різноманітні чинники, серед яких такі: військові, географічні, демографічні, етнічні, моральність класу правлячих та підданих [2, с. 251].

Аналізуючи погляди флорентійця щодо форм державного правління, можна знайти прямий вплив на сучасне становище держав світу, де, завдячуючи поширенню позитивному становищу суспільства, громадським основам, демократичним засадам – поширеними є демократичні форми правління, які Макіавеллі визначав як «правильні».

Висновки. Погляди Н. Макіавеллі знаходять своє відбиття вже на протязі п'ятисот років до сьогодення. Його праця «Государ» була і залишається настільною книгою не одного правителя багатьох країн світу. За цей час майже не змінилося визначення держави, наведене Н. Макіавеллі, а навіть набуло загальноприйнятого характеру. Політичні та правові погляди знаходять свій вияв у поглядах сучасних політичних діячів, які при цьому вдаються до «макіавеллізму» у вигідному для них розумінні, заради отримання влади. Водночас надалі забувають про реальний «макіавеллізм», що на сьогодні має бути «політичним прагматизмом».

На основі проведеного аналізу й дослідження оригіналів творчої спадщини Макіавеллі, праць науковців та вчених, можна запропонувати такі шляхи поліпшення й вдосконалення процесу державотворення й здійснення політичної діяльності:

По-перше, є гостра потреба започаткувати й встановити дійсну, визначену відповідальність за недотримання й порушення «політичних програм». Мова йде про напрями діяльності й обіцянки від політичних діячів, які висвітлюються й поширюються ними до моменту обрання на посаду. Відповідальність у даному випадку може бути як кримінально-правова, так і адміністративно-правова. Поряд із

встановленням відповідальності має необхідність та забезпечення діяльності контрольно-наглядового органу, який зможе прослідкувати за відповідністю політичної програми як кандидата, й самою діяльністю вже суб'єкта владних повноважень;

По-друге, потрібно розмежовувати релігію та політичну владу. В більшості держав світу не встановлено офіційної релігії й діє принцип відокремленості та невтручання держави в справи церкви, релігії, віросповідання. Проте, можна говорити,

що таке закріплення діє лише в теоретичному вигляді, а не на практиці. Тобто релігія використовується політичними силами держави як засіб впливу на ту або іншу групу населення. Також, варто даний принцип закріпити й з боку церкви, адже Н. Макіавеллі неодноразово наголошував, що церква та релігія можуть дуже потужно координувати й впливати на поведінку людей. Мова йде про заборону втручання церкви та релігійних формувань у справи політичного та державного відання..

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юсим М.А. Макиавеллі. *Мораль, політика, фортуна*. Москва : Канон РООИ Реабілітація, 2011. 576 с.
2. Ціватий В.Г. Нікколо Макиавеллі (1469-1527) : політико-дипломатичні погляди і діяльність (у вимірах ХХІ століття). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2013. Вип. 20(1). С. 250-252.
3. Гончаров І.А. Государ. Міркування про першу декаду Тита Лівія / за ред. Г. Муравйової, Р. Ходовського. К.: СПБ, 2002. 288 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Дата оновлення 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
5. Чижова О.М. Творчо-прагматичні тенденції та особливості прояву макиавеллізму і прагматизму в політичній ситуації України періоду здобуття незалежності. *Вісник НТУУ КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць*. 2007. № 2 (20). Ч. 2. С. 85-88.
6. Гелей С., Рутар С. *Основи політології* : 3-є вид. перероб. і доп. Київ : Товариство Знання, КОО, 1999. 427 с.
7. Макиавеллі Н. *Сочинения*. Санкт Перетбург : ИЧП Фирма Кристалл. 1998. 651 с.
8. Андрусак Т.Г. *Історія правових та політичних вчень* : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 304 с.